

них мотивів в епістолярній творчості українських романтиків, представників національної еліти була зумовлена тією межовою ситуацією, у якій опинилася Україна й уся українська нація у кризовий період остаточного нищення решток української державності, української культури та мови, з якою у романтичний період розвитку науки отожднювалася нація. Екзистенційну проблематику в епістолярії романтиків нерідко спричинювали й ті межові ситуації, у які потрапляли адресанти в межові періоди свого буття. Йдеться, зокрема, про вимушену відірваність від України (наприклад, Т. Шевченко у петербурзький період), про арешти й заслання кирило-мефодіївців, про страх перед цензурно-репресивною «машиною» Російської імперії та окупаційним режимом Російської та Австро-Угорської імперій, який відчували всі митці-романтики недержавної на той час України.

Екзистенційна спрямованість мислення характерна, зокрема, для П. Куліша, який нерідко у своїх листах порушує проблему переживання людиною свого «буття у світі». Куліш-адресант з'ясовує сутність таких засадничих екзистенціалів людського буття, як любов (дружба), самотність, страждання, відчай, свобода, надія, страх. Так, у листі до О. Марковича від 25 січня 1846 року, писаному з Петербурга, П. Куліш описує свої відчуття від переживання екзистенційної ситуації самотності і, як типовий романтик, проголошує екзистенціал дружби одним із найжиттєствердніших: «Моя душа одинока в мире. Она со многими связана самыми нежными чувствами дружбы; но бывают минуты, когда она, мужественная и расширяющаяся за пределы обыкновенной жизни, ищет души тоже мужественной и угрюмо стремящейся к своему великому». Самотність, яка у цьому випадку була зумовлена відсутністю листів від В. Білозерського, з яким П. Куліша єднала у 1840-х роках міцна дружба, викликала неабиякий дискомфорт в духовному житті адресанта. «Вася был для меня всегда в таких случаях избранным сосудом, в который я полагал самые дорогие и тайные свои чувства. Теперь он для меня потерян, а другого существа, ему подобного, я не имею» [5, с. 72].

Підтвердження тому, що романтики ставлять знак рівності між екзистенціалом дружби та любові, знаходимо в іншому листі П. Куліша до О. Марковича, з яким його також єднала висока, властиво романтична дружба. У листі від 14 березня 1846 року з Петербурга адресант писав, дещо обурюючись на адресата за

необережні фрази у його листі й підтверджуючи свою любов до нього: «Добрый мой Афанасий Васильевич, драгоценное чадо моей дружбы! <...> Некоторые выраженья Вашего письма меня удивляют, например, заткнуть скважину в сердце, может быть, для меня не столь полным уже любовью» [5, с. 76].

Романтики демонструють поєднання філософської екзистенційності та глибокої релігійно-християнської духовності. Так, П. Куліш порівнює дружбу з християнською любов'ю до ближнього. У листі до І. Пулюя від 10 жовтня 1871 року адресант писав: «Так, один одного підпираючи лагідністю, не падатимемо серед ледачого, безголового натовпу людей, що буяють, мов звірята, одно одного тиснучи, гонячи, жеручи. А часто доходив я до такої знемоги, один видючий серед сліпих, один тямущий серед безумців, що здавалось – от упаду навіки! Дружба однієї або кількох людей підпирала мене, поки не проходила млявість. Оцю ж то дружбу і Вам даю, яко живущу воду проти ворожої сили безголового світу, з котрим і Христос воював і нам заповідав воюючи до кінця стояти» [6, с. 203–204].

Духовний дискомфорт у житті П. Куліша нерідко викликала відірваність від України в періоди перебування в Тулі, Петербурзі чи Москві. Саме в ці кризові моменти романтик особливого значення надавав дружньому листуванню, яке дозволяло йому зберегти свою самість. У листі до О. Бодяньського від 11 червня 1849 року (лист писаний у період заслання) П. Куліш уподібнює дружні листи до канатів, які не лише міцно пов'язуватимуть друзів, але й триматимуть життєвий човен на хвилях буремного життя. Фактично П. Куліш, надаючи особливого значення дружньому листуванню, хоче укласти своєрідну угоду з О. Бодяньським: «Установим писать друг к другу о себе и обо всём, что желаем взаимно сообщить, в известные сроки, не ожидая ответа. Назначьте эти сроки по своим занятиям и обстоятельствам, а я заблаговременно на них соглашаюсь. Писать чаще будет зависеть от охоты каждого, но в срок письмо должно быть отправлено. Это нужно для того, чтоб не терять друг друга из виду в пучине житейского моря. Я не скоро встречусь в этом море с таким плователем, как вы, и рад бы прикрепить к вам свою лодку канатом» [5, с. 293]. Переживання дружби приносить романтику моральне задоволення, розвиває його духовний потенціал.

Листи П. Куліша, писані з Тули в період заслання, засвідчують переживання ним ситуації переходу від одного періоду існування до

іншого (від свободи до несвободи), а також дають розуміння того, у який спосіб адресантові вдавалося зберегти свою самість у драматичних життєвих ситуаціях. Із порад П. Куліша дружині вичитується, що життєствердними він проголошує екзистенціали любові і дружби: «Я теперь сделался великим философом, так что равнодушно ожидаю перемены наших обстоятельств. Они не могут не перемениться: очень рад, но когда – это мало меня занимает. <...> Советую и тебе быть так же спокойною. Очисти ум и душу от всяких суетных желаний, ищи одной любви и дружбы, а всё прочее, право, мало прибавляет блаженства человеку. Лезть из кожи для того только, чтоб пустые люди нас почитали – безрассудно. Жизнь коротка; надобно в ней как можно больше уловить счастливых ощущений. Кто умел наслаждаться в душе чаще и больше других, тот и мудрец, тот и понял цену жизни. Все другие – жалкие люди» [5, с. 279], – писав П. Куліш. У листі до М. Забіли від 1 травня 1851 року П. Куліш проголошує любов до ближнього тією стихією, яка необхідна для існування людського серця [7, с. 17].

З листів П. Куліша звучать думки про скінченність людини і нескінченність світу. Ця екзистенційна проблематика особливо помітною стає у кореспонденціях, писаних адресантом у період перебування за кордонами батьківщини. Дискомфорт адресанта-романтика посилюється перебуванням у великому місті, яке здається кам'яним (йдеться про Петербург). Так, у листі до М.Д. Білозерського від 15 квітня 1853 року (лист з Петербурга) він писав: «О чинах я не хлопочу – мне было бы жаль платить за них деньги; карьера моя заключается только в развитии моих способностей, но, работая как поденщик, я останавливаю собственный прогресс; чувствую, как тупею и теряю поэтическую свежесть чувств и воображений. Нет! бежать, бежать отсюда, хоть для того, чтоб слушать шум роскошных лесов и дышать благоуханным воздухом. Жизнь коротка; она вдруг может прерваться, и как, должно быть, грустно оглядываться на пройденный(а) путь по тонкому и зловредному болоту! Легко говорить «нужны шаги вперед», но как тяжело их делать в ущерб лучшим наслаждениям бытия, жертвуя для возвышения на общественной лестнице молодостью, здоровьем и поэзией! Смерть ужаснее гражданского ничтожества и бедности; а мне надобно что-нибудь выбрать, и я выбираю последние условия» [7, с. 96]. Ком-

фортне буття П. Куліш пов'язує не з містом, а з хутором, який асоціюється з буттям на волі, «без тиї городської доуки, без тиї неустанної праці наспіх, з хутором, який дає можливість пожити на самоті «з самим собою», «одпочити тілом і душею!» [7, с. 167].

Людське життя, за П. Кулішем, сповнене страждань, відчаю і розчарувань. Власне, такі стани він нерідко описує у своїх листах, акцентуючи на дисгармонії, що переслідує його: «Мне бывает в это время грустно за многое в моей жизни. Я чувствую в это время сильнее обыкновенного людские мерзости; и чем сильнее пробуждается во мне порыв к чему-то прекрасному, тем отчаяннее томится душа моя в своём бессилии. Чем же поднять больное сердце до поэтического великодушия? и каким образом поступать так, чтобы, истранивая жизнь, приносить плоды новой жизни для будущего?». У баченні П. Куліша людське існування – це шлях від народження до смерті, це балансування між життям і смертю: «Я постоянно нахожусь между жизнью и смертью, и это всего больше поглощает мою сердечную весёлость!» [7, с. 165–166].

Людина, за П. Кулішем, – це завжди учень, бо «новые впечатления изглаживают в нашем сердце старые, и оно не в силах вечно содержать в себе пройденную жизнь, чтобы благословлять Бога и бояться Его. Если бы сердце наше достигло до такой высоты, с которой бы оно постоянно видело оставленное позади и уготованное ему впереди, тогда бы вся жизнь наша была гимном нашему Создателю» [7, с. 255]. Інакше кажучи, якби людина могла запам'ятовувати ті уроки, які їй підносить життя, її існування могло б бути щасливішим і спокійнішим.

До таких проблем людського існування, як проблема свободи, щастя, самотності, страждання, відчаю, надії, звертався у своїх кореспонденціях до різних адресатів Т. Шевченко, що було зумовлено також кризовими, межовими обставинами життя цього романтика. Слід зазначити, що екзистенціальна проблематика на перший план виступає саме в листах періоду заслання, тобто періоду несвободи, який максимально налаштував адресанта на осмислення сутності засадничих екзистенціалів людського буття. Страждання і відчай, переживання екзистенційної ситуації самотності, невідомості й безвиході, як свідчать листи, диктували романтику думку про те, що ймовірним вибором могло стати самогубство. Так, у листі до С. Гулака-Артемівського від 1 липня 1852 року адресант писав: «...Такая

тебя тоска возьмет – просто хоть давись; так и удавиться нечем» [8, с. 60].

Опинившись в умовах абсолютної несвободи (окрім несвободи фізичної, існувала не менш обтяжлива «несвобода» творити, тобто заборона малювати й писати художні твори), в листах до найближчих друзів митець звертається до осмислення таких питань, як «щастя», «самотність», «страждання». Особливо знаковим у цьому контексті постає його лист до А. Толстої від 9 січня 1857 року. У цьому листі Т. Шевченко фактично вступає в інтелектуальний двобій з французьким романтиком Ф.Р. де Шатобріаном: «Шатобриан сказав в «Замогильных записках», что истинное счастье недорого стоит и что дорогое счастье – плохое счастье. Что он разумел под этим простым словом? Счастье Лукулла или Фамусова? Не думаю. Римскому и московскому барину недешево обходилась трехчасовая еда, которая в продолжение трех суток в желудке не варилась. Следовательно, обжора не может похвалиться даже счастьем скота» [8, с. 118], – писав Т. Шевченко. У наступних рядках він звинувачував французького митця у тому, що той не мав розуміння про справжнє щастя. Звертаючись до Шатобріана, адресант констатував: «Малодушный вы, шевалье де Шатобриан де Комбур! Флорентийский изгнанник выдрал бы вас за уши, как болтуна-школьника за такую чепуху» [8, с. 119]. Авторитет Данте, з яким Т. Шевченко на рівні психологічного самоусвідомлення постійно зіставляв себе, для нього набагато вищий порівняно з авторитетом Шатобріана. Своє перебування на засланні поет порівнює з десятирічним чистилищем. Не меншим чистилищем він називає шестимісячне очікування обіцяної волі, а надто ті додаткові чотири дні, відведені на звільнення, які гнітили його серце надзвичайно гостро і стали поштовхом до наростання екзистенційної проблематики в листах. «К шестимесячной пытке прибавляют еще четыре дня. Дикое преступление! А между тем бессознательное. Следовательно, только вандализм, а не преступление. И я с умилением сердца повторил слова распятого Человеколюбца: «Прости им, не ведают бо, что творят», – писав Т. Шевченко, вільно цитуючи рядки Євангелія від Луки [8, с. 118].

Проводячи паралелі поміж своєю долею та долею Данте й осмислюючи суть щастя, самотності, страждання, розглядаючи свободу як константу духовного буття, Т. Шевченко писав: «Данте Алигьери был только изгнан из

отечества, но ему не запрещали писать свой «Ад» и свою Беатриче... А я... я был несчастнее флорентинского изгнанника. Зато теперь счастливее счастливейшего из людей. И выходит, что истинное счастье не так дешево, как думает шевалье де Шатобриан. Теперь и только теперь я вполне уверовал в слово: «Любя наказую вы». Теперь только молюся я и благодарю Его за бесконечную любовь ко мне, за ниспосланное испытание. Оно очистило, исцелило мое бедное больное сердце. Оно отвело призму от глаз моих, сквозь которую я смотрел на людей и на самого себя. Оно научило меня, как любить врагов и ненавидящих нас. А этому не научит никакая школа, кроме тяжелой школы испытания и продолжительной беседы с самим собою. Я теперь чувствую себя если не совершенным, то, по крайней мере, безукоризненным христианином. Как золото из огня, как младенец из купели, я выхожу теперь из мрачного чистилища, чтобы начать новый благороднейший путь жизни. И это я называю истинным, настоящим счастьем, счастьем, какого шатобрианам и во сне не увидеть» [8, с. 119].

Переживаючи екзистенційну ситуацію самотності, романтик лист за листом повертається до осмислення екзистенціалів самотності та страждання, надії та безнадії. Так, у листі до С. Гулака-Артемівського від 1 липня 1852 року з Новопетрівського укріплення Т. Шевченко писав: «Да, человек в несчастии живет в самом себе, как говорят разумные люди, то есть размышляет. А к чему ведет размышление? спросить бы этих умных людей. К тому, что разрушает надежду, эту всесветную прекрасную обманщицу! Признаюсь, я долго надеялся, но потом и рукой махнул. Да и в самом деле, мне счастье не к лицу». Міра страждання й самотності була на той момент для Т. Шевченка граничною, межовою, що й породжувало відчай у його душі: «Родился, вырос в неволе да и умру, кажется, солдатом. Какой-нибудь да был бы скорее конец, а то, в самом деле, надоело черт знает по-каковски жить» [8, с. 119].

Розмірковуючи над екзистенціалом надії, романтик керується народною мудрістю, згідно з якою «всяке лихо здалеку страшніше». Тож і надіятися завжди слід на краще. Так міркував поет у листі до А. Лизогуба від 7 березня 1848 року, обмірковуючи можливу аральську експедицію [8, с. 45].

Проблеми людської екзистенції перебували також у полі зору М. Гоголя, який вирішував їх

з позицій релігійно-християнського світогляду і світобачення. При цьому, за Гоголем-адресантом, любов до Бога, віра в милість Божу – це шлях до розв'язання всіх межових ситуацій. Так, у листі до М. Язикова від 26 лютого 1846 року М. Гоголь писав: «Тяжело, тяжело, иногда так приходится тяжело, что хоть, просто, повеситься. Но верю и даже слышу, что всё это во благо, и благословляю Бога за всё. И в душе, и в голове много оттого выигрышу. Кроме того, и в эти тяжелые минуты не оставляло меня милосердие Его. Как ни сильны были телесные недуги, но душа не болела, и хандра не приходила» [9, с. 281]. Подібні думки звучали в листі М. Гоголя до С. Аксакова від 23 березня 1846 року: «Никогда так трудно не приходилось мне, как теперь; никогда так болезненно не было еще мое тело. Но Бог милостив и дает мне силу переносить, дает силу отгонять от души хандру, дает минуты, за которые и не знаю и не нахожу слов, как благо дарить» [9, с. 291].

У листі до С. Шевирьова від 10 вересня 1839 року М. Гоголь вдавався до тлумачення екзистенціалу самотності. Він характеризував самотність як стан деструктивний: «Что касается до меня, я... странное дело, я не могу и не в состоянии работать, когда я предан уединению, когда не с кем переговорить, когда нет у меня между тем других занятий и когда я владею всем пространством времени, неразграниченным и неразмеченным» [10, с. 254]. Звідси ж – настійливі прохання М. Гоголя до друзів та сестер повсякчас писати йому листи. Водночас самотність стає для М. Гоголя, який переймався ідеєю облаштування свого внутрішнього господарства, необхідною умовою існування. У його листах, особливо в листах останнього десятиріччя, в екзистенційному ракурсі розгортається мотив самовдосконалення, навіть більше – страждання й самобичування як спокути, як свідомого вибору.

У листах М. Гоголя містяться міркування з приводу екзистенціалу любові, який тлумачиться як ключовий у людському бутті. У листі до О. Данилевського від 30 березня 1832 року адресант висловлював свої судження щодо любові до укладання шлюбу та любові у шлюбі. М. Гоголь опоетизовував не лише кохання, але й сам шлюб, сім'ю: «Прекрасна, пламенная, томительна и ничем не изъяснима любовь до брака; но тот только показал один порыв, одну попытку к любви, кто любил до брака. Эта любовь не полна; она только начало, мгновен-

ный, но зато сильный и свирепый энтузиазм, потрясающий надолго весь организм человека. Но вторая часть, или лучше сказать, самая книга – потому что первая только предведомление к ней – спокойна и целое море тихих наслаждений, которых с каждым днем открывается более и более, и тем с большим наслаждением изумляешься им, что они казались совершенно незаметными и обыкновенными. Это художник, влюбленный в произведение великого мастера, с которого уже он никогда не отрывает глаз своих и каждый день открывает в нем новые и новые очаровательные и полные обширного гения черты, изумляясь сам себе, что он не мог их увидеть прежде. Любовь до брака – стихи Язикова: они эффектны, огненны и с первого раза уже овладевают всеми чувствами. Но после брака любовь – это поэзия Пушкина: она не вдруг обхватит нас, но чем более вглядываешься в нее, тем она более открывается, разворачивается и наконец, превращается в величавый и обширный океан, в который чем более вглядываешься, тем он кажется необъятнее, и тогда самые стихи Язикова кажутся только частию, небольшою рекою, впадающею в этот океан» [11, с. 182].

У релігійно-екзистенційному ракурсі М. Гоголь вдавався до осмислення сутності людських страждань та нещастя. У листі до М. Гоголь від 3 жовтня 1836 року адресант наголошував на мінливості людської долі й на тому, що людина спроможна оцінити будь-яку подію свого життя виключно у порівнянні: «Если мы имели удовольствия и потом потеряли их, мы должны быть за них благодарны и вспоминать о них со сладким умилением, а не сокрушаться о потере их. Мы должны помнить, что нет ничего вечного на свете, что горе перемешано с радостью и что если бы мы не испытывали горя, мы бы не умели оценить радости, и она бы не была нам радостью. Нет, никто из нас не вправе назвать себя несчастным или говорить, что он испытывает долгие или непрерывные несчастья <...> Нет, должно признаться, что мы все, люди, неблагодарны. Мы хотим, чтобы не было границ нашему блаженству. Мы забываем, что существуют законы для мира» [10, с. 74].

З позицій християнської релігії М. Гоголь вирішує також питання смерті. Так, у листі до матері від 16 травня 1838 року він констатував, що часті втрати привчають і людське серце, і людський розум до думки про смерть. Тож смерть

у результаті перестає означати щось страшне. «Истинный христианин, – писав М. Гоголь, – радується смерті близького своєму серцю. Он, правда, разлучается с ним, он не видит уже его, но он утешен мыслью, что друг его уже вкушает блаженство, уже бросил все горести, уже ничто не смущает его. И в этом-то состоит глубокое самоотвержение, какое может только быть и какое может только внушить одна христианская религия» [10, с. 157]. Людське життя, за М. Гоголем, – це рух від народження до смерті. «О комфортах не думаю, жизнь наша – трактир и временная станция: это уже давно сказано» [9, с. 317], – писав М. Гоголь у листі до П. Плетньова від 5 травня 1846 року.

Висновки. Отже, в епістолярних діалогах зі своїми кореспондентами романтики демонстрували посилений інтерес до феномену людини, до питання її сутності, її призначення та «буття у світі». Подібні філософські запити були зумовлені романтичним ставленням до людини як до окремого мікрокосму, а також попередньою національною філософською та філософсько-літературною традиціями, для яких (йдеться насамперед про часи Київської Русі та добу бароко) була характерна екзистенційність. Романтики демонструють поєднання філософської екзистенційності та глибокої релігійно-християнської духовності. Тому сутність засадничих екзистенціалів людського буття, таких як любов (дружба), самотність, страждання, відчай, свобода, надія, страх, вони тлумачать у релігійно-екзистенційному ракурсі.

Список використаної літератури:

1. Коцюбинська М.Х. Зафіксоване й нетлінне. Роздуми про епістолярну творчість. Київ: Дух і літера, 2001. 300 с.
2. Кузьменко В.І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ століття. Київ: Альфа-М, 2016. 352 с.
3. Мазоха Г.С. Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття: жанрово-стильові модифікації. Київ: Міленіум, 2006. 344 с.
4. Ільків А. Інтимний дискурс письменницького епістолярію другої половини ХІХ-початку ХХ століть. Івано-Франківськ: Фоліант, 2016. 372 с.
5. Куліш П.О. Повне зібрання творів. Листи. Т. І: 1841–1850. Київ: Критика, 2005. 648 с.
6. Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані. Нью-Йорк-Торонто: Українська вільна академія наук у США, 1984. 326 с.
7. Куліш П.О. Повне зібрання творів. Листи. Т. ІІ: 1850–1856. Київ: Критика, 2009. 672 с.
8. Шевченко Т.Г. Зібрання творів: У 6 т. Т. 6: Листи. Київ: Наукова думка, 2001. 632 с.
9. Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений и писем: В 17 т. Т. 13: Переписка. 1845–1846. Москва: Издательство Московской Патриархии, 2009. 592 с.
10. Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений и писем: В 17 т. Т. 11: Переписка. 1835–1841. Москва: Издательство Московской Патриархии, 2009. 488 с.
11. Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений и писем: В 17 т. Т. 10: Переписка. 1820–1834. Москва: Издательство Московской Патриархии, 2009. 392 с.

Свириденко О. М. «Жизнь наша – трактир и временная станция»: экзистенциальная проблематика в эпистолярном наследии украинских романтиков

В статье исследуется экзистенциальная проблематика эпистолярных диалогов романтиков. Отмечается, что романтики демонстрируют сочетание философской экзистенциальности и глубокой религиозно-христианской духовности. Поэтому сущность основных экзистенциалов человеческого бытия, таких как любовь (дружба), одиночество, страдания, отчаяние, свобода, надежда, страх, они толкуют в религиозно-экзистенциальном ключе.

Ключевые слова: экзистенциальная проблематика, экзистенциал, романтизм, письмо, религиозно-экзистенциальный ракурс.

Svyrydenko O. “Our life is a tavern and a temporary station”: existential problematic in Ukrainian romanticists’ epistolary works

In the article, the existential problematic in romanticists’ epistolary dialogues is studied. The author mentions that romanticists demonstrate the combination of philosophical existentialism and deep religious Christian spirituality. For this reason, they regard the nature of such basic existential notions as love (friendship), solitude, sufferings, desperation, freedom, hope, and fear from religious and existential perspective.

Key words: existential problematic, existential notion, Romantic period, letter, religious and existential perspective.